

Addig élsz, míg mesélsz

Minden idők legjobb története? Talán a királyfivéréké, akik hűtlenségen kapják a feleségüket, véres bosszút állnak az elkövetőkön, és világgá mennek, hogy találjanak valakit, aki náluk is szerencsétlenebb. Találkoznak egy dzsinnel, aki üvegládába zárva tartja nőjét. Miután kiengedi, a nő álomba bűvöli őt, és hogy kerek száz legyen azok száma, akikkel megcsalta a dzsinn, elcsábítja a két uralkodót, majd megmutatja nekik a kilencvennyolc gyűrűt, melyet korábbi szeretőitől kapott. A királyfivérek megállapítják, hogy a dzsinn náluk is szerencsétlenebb, és mindkettőt visszatér a maga birodalmába. Az idősebbik, Sahrjár, aki még mindig dühös a felesége hűtlensége miatt, bosszúhadjáratot indít: mindennap feleségül vesz egy szüzet, akit aztán másnap hajnalban átad a vezírjének, hogy ölesse meg. A vezír lánya, az eszes és művelt Sahrazád kikönyörögi az apjától, hogy adja feleségül a királyhoz. A nászéjszakán az ágy alá rejti a hűgát, Dunjazádot, hogy legyen, aki a házasság elhálása után „betoppanva” megkéri annak a történetnek az elmondására, mellyel legalább hajnalig húzhatja az időt. Hajnalban nem ér véget a történet, és a kíváncsi király egy éjszakával elhalasztja a lefejezést. Sahrazád tovább mesél, mese mesét követ, és egyik sem ér véget hajnalig. A király történetéhsége napról napra meghosszabbítja Sahrazád életét, aki oly hosszan elodázza a kivégzést, hogy három gyereket szül ez idő alatt. Végül Sahrjár letesz arról, hogy megölesse Sahrazádot, és örök boldogság köszönt rájuk.

E mesében minden megvan, ami egy történethez kell. Szex, halál, áruulás, bosszú, bűvölet, szenvedély, furfang, váratlanság és boldog végkifejlet. Noha nőellenes történetnek látszik, vele született meg a világirodalom egyik legerősebb és legokosabb hősnője. Sahrazád, akit a Nyugat kultúrája inkább Seherezáde¹ néven ismer, azért győz, mert mindvégig leleményes és higgadt marad. *Az Ezeregyéjszaka meséi*² a történetmondás története, de közben folyvást a szerelemről, az életről, a pénzről, az enni- és innivalókról, meg a többi emberi szükségletről szól. A mesélés éppúgy hozzá tartozik az ember természetéhez, mint a légzés és a vérkeringés. A modernista irodalom megpróbált szakítani a történetmondással. Közönségesnek tartotta, és emlékfoszlányokkal, látomásokkal, tudatfolyammal igyekezett pótolni. A történetmesélés azonban elválaszthatatlan a biológiai időtől, nem menekülhetünk tőle. Az élet olyan, mondta Pascal, mintha börtönben élnénk, ahonnan mindennap a vesztőhelyre jut néhány sorstársunk³. Ahogy Seherezáde, mi is halálra vagyunk ítélve, és mindannyian történetként tekintünk az életünkre, melynek kezdete, közepe és befejezése van.

A történetmesélés általában, és *Az Ezeregyéjszaka meséi* különösen, a dolgok végessége ellen nyújt vigaszt vég nélküli újakezdhetőségével. Az imént az európai tündérmesék módján zártam rövid összegzésemet: „és örök boldogság köszönt rájuk” – ami hamis vigasz, hiszen csak a folyton újramesélt történetekben lehet halhatatlan valaki. De egy történet elmondása némiképp tovább éltet minket, és van valami nagyon megindító abban, hogy Seherezáde nem az esküvője, hanem ezeregy éjszaka és három gyerek után nyeri el a boldogságot.

A nagy történetek és a nagy történetgyűjtemények több változatban léteznek. A perzsa és indiai gyökerű *Az Ezeregyéjszaka meséi* ilyen-olyan formában a IX. század óta forognak közzsájon, közkezen. Európában először Antoine Galland francia fordításában vált ismertté 1704–17 között. Egy XIV. századi szír szöveget vett alapul, de átírásokkal és betoldásokkal a francia ízléshez igazította – lehetséges, hogy Aladdint és Ali Babát olyannak ismerjük, ahogy ő megírta. Az újabb fordítók is szabadon bántak a szöveggel, vagy a saját képzeletükből merítettek⁴. Richard F. Burton különös viktoriánus-középkori stílust talált ki hozzá. Joseph C. Mardrus 1899-ben – Robert Irwin szerint, aki lebilincselő és alapvető kézikönyvet írt *Az Ezeregyéjszaka meséi*hez – oly mértékben áthangolta, hogy majdnem úgy hatnak a történetek, mintha Oscar Wilde vagy Stéphane Mallarmé írta volna őket.

Más mesegyűjtemények is vannak a keleti és a nyugati irodalomban. Például a *Mesefolyamok óceánja*⁵, Ovidius *Metamorfózisok*, Chaucer *Canterbury mesék* és Boccaccio *Dekameron* című műve, melyben a kerettörténet hősei úgy élik túl a pestist, hogy vidékre költöznek, és ott történetekkel szórakoztatják egymást. Ezek nyomán jöttek létre a XIX. századi „gót fantáziák” és az olyan kusza, lidércnyomásos szövegépítmények, mint *A 49-es tétel kiáltása*⁶ és a *Lemprière-lexikon*⁷. A mesegyűjtemények beszélő viszonyban állnak egymással, kölcsönöznek egymástól, és motívumaik kultúráról kultúrára, századról századra vándorolnak. Az emberi emlékezőtehetségen, a kezdetek kikövetkeztetésén és a végkifejlet elképzelésén alapuló történetek „tisztá” vagy vitathatatlan forrásának felkutatása nem vezet semmi bizonyosra.

A Seherezáde-mesék csirái sok irodalomban továbbéltek. Dickens, aki nagy mestere lett a folytatásos történeteknek és a szüntelen újakezdéseknek, magányos és sanyarú gyerekkorában *Az Ezeregyéjszaka meséi*vel vigasztalta magát, bennük élt és belőlük tanulta a cselekményszöveget. A brit romantikus költészet számára a varázslat, a képzeletgazdagság mintapéldája volt a földhözragadt, a korlátolt, szürke józansággal szemben.

Coleridge úgy fogalmazott, hogy a szellemét „teljesen lekötötték” az óriások, varázslók és szellemek kapcsolatáról, románcairól szóló korai olvasmányai. A dühös és bosszúvágyó dzsinn történetét, akinek láthatatlan gyermekét egy olyan eldobott kő ölte meg, amelybe dátum volt vésvé, a sors kiszámíthatatlanságának példajaként használta fel. Wordsworth *Az előszó V. könyvé*-ben így írja le gyermekkorá féltett kincsét: „sárga vászonkötésű könyvecske, karcú

válogatás *Az Ezeregyéjszaka meséiből*”, és amikor megtudja, hogy a műnek négy kötete is létezik, „szinte földöntúli öröm” tölti el.

A nyugati világ több írója is csábítást érzett, hogy megírja az ezerkettedik mesét. Edgar Allan Poe Seherezádéja elköveti azt a hibát, hogy olyan csodákról számol be öregedő férjének, mint a gőzhajó, a rádió és a táviró. A férj annyira hihetetlennek találja ezeket, hogy azt hiszi, meghibbant a felesége, és végül megfojtja. Poe harcias és modortalan jenki a perzsa udvarban. Joseph Roth a hanyatló Habsburg Birodalomba helyezi Seherezádját, John Barth pedig szemüveges, kopaszodó géniusként maga is megjelenik a *Dunjazádiában*. Minthogy a jövőbe lát, ő mondja meg az izgatott Seherezádnak, hogy miket meséljen, így Seherezáde az ő hősnője. Ezzel egy másik hamis örökkévalóságot teremt, egy folytonos visszacsatolást, amelyben a mesemondó mesemondónak adja tovább a mesét.

Aztán ott vannak a modern keleti mesélők, Nagib Mahfúz és Salman Rushdie, akik történeteik miatt mindketten felkerültek az iszlám fundamentalisták „halállistájára”. Mahfúz [*Ezeregy éjszaka*]⁸ című könyve mágikus mesék gyűjteménye – politikai élel és spirituális mélységgel. Történetei *Az Ezeregyéjszaka meséinek* átdolgozásai: nála Sahrijár fokozatosan ismeri meg az igazságot és a könyörületet, a halál angyala zsibárus, a szellemek pedig kibabrálnak a végzetten. Rushdie történetei egybefonódnak *Az Ezeregyéjszaka meséivel*. A *Hárún és a mesék tengere*⁹ főhőse, egy furfangos gyerek, szembeszáll a gonosszal, aki gödörré akarja változtatni a mesék tengerét, hogy csönd és sötétség honoljon a helyén. Rushdie-nál a mese éppúgy élet-halál kérdése, mint Seherezádnál, de könyve szellemének és szereplőinek legalább annyit

köze van az *Oz, a nagy varázsló*-hoz és az *Alice Csodaországban*-hoz, mint *Az Ezeregyéjszaka meséi*hez. Ismét egy példa a kultúrák kölcsönhatására, Kelet és Nyugat párbeszédére.

Rushdie-nál a mesék tengere „a mindenség legnagyobb könyvtára”. Borges – aki a könyvtárakat, a labirintusokat, és magukat a könyveket is a végtelen megjelenési formáinak tartotta – írja *Az elágazó ösvények kertjé*-ben: „Észembe jutott az az éjszaka is, az *Ezeregyéjszaka* közepén, amikor Seherezádé királyné (a másoló csodálatos szórakozottsága következtében) szóról szóra megismétli az ezeregy éjszaka történetét azzal, hogy majd újra eljut ahhoz az éjszakához, amelyen épp mesél, és így tovább a végtelenségig.”¹⁰ E körkörös mese elbűvölte, és a *Ha egy téli éjszakán egy utazó* megírására ihlette Calvinót. Végtelen története egy zavarodott olvasóról szól, aki eljut valameddig egy könyvben, amikor rájön, hogy hiányzik a befejezése, és miután hozzájut egy másik példányhoz, azzal szembesül, hogy másképp kezdődik. A regényében van egy író, aki olyan könyvet akart írni, mely – ahogy Borges-nál Seherezádé Seherezádét – egyedül a történet kezdetének boldog előérzetét nyújtja, „csupán incipit”, és valószínűleg éppúgy befejezetlen, mint *Az Ezeregyéjszaka meséi*.

Proust szex és halál vonatkozásában egyaránt Seherezádéként tekintett magára. A szinte végtelen *Az eltűnt idő nyomában* vége felé diadalmasan elmélkedik a halál jelenvalóságán, amely nagy és átfogó könyve, élete regényének megírására készítette. Egy helyütt meg is személyesíti a halál e jelenvalóságát: „...nem tudhatom, hogy sorsom Ura, aki nem oly engedékeny, mint Sahrijár szultán, reggelente, amikor megszakítom a mesémet, kegyeskedik-e fel-függeszteni halálos ítéletemet, és engedi-e, hogy este továbbmondjam.”¹¹ Proust regénye nem Boccaccio *Dekameron*jával rokon, melyben a halálfélelem a mesélés kiváltó oka, hanem *Az Ezeregyéjszaka meséi*vel, amelynek az életöröm.

A zsidó–keresztény kultúra a lineáris történetmondásra épül. A teremtéstől a történelmen át a megváltásig vezet az út a keresztényeknél, és tovább az ígért végkifejletig, mely után sem idő, sem halál nincs többé. A nyugati világ nagy regényei, a *Don Quijote*, a *Háború és béke*, a *Moby Dick*, a *Faust* e folyamat árnyékában szövődtek. Ezek a nagyszabású, lenyűgöző történetek alapvetően különböznek a szórakoztatni vagy szemléltetni akaró rövid elbeszélésektől.

Az olyan mesélők, mint Calvino és Seherezádé a kezdetek végtelenségével, a kimeríthetetlen illúziójával képesek megajándékozni az olvasót. Calvino képzeletbeli regényírójánál a falon egy kép függ; Snoopy, a kiskutya írógép előtt ül, a buborékban ez olvasható: „sötét, viharos éjszaka volt” – egy tekervényes kutyatörténet kezdete¹². A képregény és a rajzfilmsorozat egyaránt Seherezádé mesélő módszerének változata, két olyan világ, amelyben a halál és a befejezés folytonosan elhalasztódik, a *Barátom, Charlie Brown*¹³ esetében még az öregedés is.

Az ultramodernizmus időtlen pillanatok látomásos felvillantásával, kimódolt végtelenségekkel szabadult meg az időtől. Erőltetettnek éreztem ezeket, mert nem kínáltak semmit a félelemmel és a halállal szemben. A romantikus regényeket író Georgette Heyer¹⁴ kevés rajongója levelét tartotta meg, de én láttam kettőt. Az egyiket egy férfi írta arról, hogy mekkorát nevetett egy piperkőcén, miközben fontos műtetre utazott a villamoson. A másikat egy lengyel nő, aki a háború alatt azzal tartotta a lelket fogolytársaiban, hogy esténként egy Heyer-regényt mesélt nekik, melyet fejből tudott.

1994-ben, Szarajevó bombázása idején amszterdami színházi emberek egy csoportja több európai írótól meséket rendelt, hogy amíg véget nem ér a háború, péntekenként egy közös időpontban felolvasásokat tartsanak belőlük európai színházakban, magában Szarajevóban is. E rendezvénysorozat a mesélést állította szembe a rombolással, a képzelte életet a valóságos halállal. Lehet, hogy nem mentett életet, de életerőt sugárzott. *Az Ezeregyéjszaka meséi*-re tekintett vissza, s onnan előre, bízva az új ezredévben. Seherezádé 2001 volt a címe.

*Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály*

1 Seherezádé: perzsa eredetű név, jelentése „nemes arcú”.

2 *Az Ezeregyéjszaka meséi I–VII.* (Az eredeti arab szöveg első teljes magyar fordítása: Atlantisz, 2000; ford. Prileszky Csilla – mesék, Tótfalusi István – versbetétek).

3 Blaise Pascal: *Gondolatok* (Gondolat, 1983; ford. Pődör László).

4 A mesék magyar kiadásai szintén nagy eltéréseket mutatnak Vörösmarty Mihály, Szalay László, Lencsés L. József és Szabó Dávid átültetéseitől kezdve [1829–34, I–XVIII.] Kállay Miklós magyarításán át [1921–24, I–VII.] Honti Rezső fordításáig [1961, I. 703 o.]. Pl. ez utóbbi kerettörténete 570 gyűrűt említ, nem 98-at. Benedek Elek és Rónay György szelídített gyermek- és ifjúsági változatainál is hasonló a helyzet.

5 *Mesefolyamok óceánja I–II.* – Válogatás a szanszkrit elbeszélési irodalomból (Európa, 1982; szerk. Vekérdi József). A kötet címadó műve Szómadéva kasmíri költő mintegy 44 000 verssoros alkotása a XI. századból.

6 Thomas Pynchon: *A 49-es tétel kiáltása* (Magvető, 2007; ford. Székely János).

7 Lawrence Norfolk: *A Lempriére-lexikon* (Athenaeum, 2001; ford. Gy. Horváth László).

8 Eredeti címe: *Lajáli alf lajla*. (Angol fordítása *Arabian Nights and Days* címmel jelent meg.)

9 Salman Rushdie: *Hártn és a mesék tengere* (Helikon, 2015; ford. Falvay Mihály).

10 L. Jorge Luis Borges: *A halál és az iránytű* – elbeszélések (Európa, 2008; ford. Boglár Lajos).

11 Marcel Proust: *A megtalált idő* – Az eltűnt idő nyomában, VII. (Atlantisz, 2009; ford. Jancsó Júlia).

12 Italo Calvino: *Ha egy téli éjszakán egy utazó* (Európa, 2011; ford. Telegdi Polgár István).

13 Charlie Brown az amerikai Peanuts-sorozat első egész estés rajzfilmjének (1969) iskolás fiú főhőse.

14 Georgette Heyer (1902–1974) angol író, hazánkban főként a Gabo Kiadónál megjelent történelmi románcairól ismert.